

Erdeiné Nyilas Ildikó

Miről szóltak a theoretikumok? – a két háború közötti debreceni gyakorló gimnázium pedagógiai kultúrája

Tanulmányunk a két háború közötti tanárképzés törvényi alapjaiból kiindulva a Debreceni Magyar Királyi Középiskolai Tanárképző Intézet Gyakorló Gimnáziuma (továbbiakban: gyakorló gimnázium) pedagógiai kultúráját veszi górcső alá. Az 1924. évi XXVII. törvénycikk, majd az iskola belső életének kereteit meghatározó szabályzat elemzése során ráirányítjuk a figyelmet a theoretikumok, azaz a gyakorlati pedagógiai előadások szerepére a tanárképzés folyamatában.

Komplexitásuk miatt a gyakorlati tanárképzés centrális helyének gondoljuk a theoretikumokat. Feltételezésünk szerint a tanárjelölteket jól átgondolt munkára készítette, fejlesztette kritikai érzéküket és problémaérzékenységüket. A theoretikumok célja az iskolában élő elvszerű gyakorlatok bemutatása, valamint a kortárs pedagógiai szakirodalom feldolgozása volt. A tanárjelöltek módszertani képzése során a jelöltek bekapcsolódtak az iskola munkájába, hospitáltak, tanítottak, elméleti és módszertani előadásokon vettek részt. A levéltári források tanúsága szerint a refompedagógia – Theodor Litt, Georg Kerschensteiner, Eduard Spranger – képviselőinek pedagógiai szemléletét tükrözve folyt a nevelés.

Rekonstruáljuk, hogyan történt az 1936 és 1949 közötti időszakban a tanárjelöltek felkészítése a vizsgálatokra a debreceni gyakorló gimnáziumban.

AZ 1924. ÉVI XXVII. TÖRVÉNYCIKK A KÖZÉPISKOLAI TANÁROK KÉPZÉSÉRŐL ÉS KÉPESÍTÉSÉRŐL

Az 1924. évi XXVII. törvénycikk a középiskolai tanárok képzéséről és képesítéséről két fejezetben és összesen 38 paragrafusban rendelkezett a középiskolai tanárképzés kereteiről. Az 1. § kimondta, hogy a középiskolai tanárképzés elsősorban a tudományegyetemek bölcsészeti karának feladata, ezek a karok a vallás- és közoktatásügyi miniszter felügyelete alatt tartozott gondoskodni arról, hogy a bölcsészhallgató négyévi tanulmányai alatt szaktudományának minden ágazatával sorrendben ismerkedjen meg. A bölcsészeti kar e munkájának kiegészítése céljából a vallás- és közoktatásügyi miniszter egy-egy középiskolai tanárképző intézetet szervezett.

A 2. § szerint a tanárképző intézet élén egyetemi, nyilvános, rendes tanár – az elnök állt, és a tanárképző intézet tanári testületéből alakult az igazgatótanács. Az elnököt és az igazgatótanács tagjait meghatározott időre a vallás- és közoktatásügyi miniszter nevezte

ki. A tanárképző intézet testületét az egyetemek rendes és rendkívüli tanárai alkották, akik az igazgatótanács megbízása alapján előadások és gyakorlatok megtartására vállalkoztak. A 4. § értelmében az 1883. évi XXX. tc. 61. §-ának 2. pontja akként módosult, hogy a középiskolai tanárságra képesítést nyerhetett, aki igazolta, hogy egyetemi tanulmányai során a tanárképző intézetnek is tagja volt, és eredményesen részt vett a tanárképző intézeti előadásokon és gyakorlatokon. A 6. § az 1883. évi XXX. tc. 61. §-ának 3. pontját úgy módosította, hogy a tanárjelölt legalább egy évet valamely nyilvános középiskolában, elsősorban a tanárképző intézet gyakorló középiskolájában tanítási gyakorlatot volt köteles teljesíteni. A tanárképző intézetek székhelyén gyakorlóiskolák létrehozását tették kötelezővé. A 8. § az egyetemek mellett szervezett középiskolai tanárképző intézetek részletes szabályzatát a vallás- és közoktatásügyi miniszter külön rendelettel állapította meg. A törvény a tanári képesítés feltételeit szabályozva megállapította, hogy a jelöltnek a négy egyetemi év alatt legalább két középiskolai szaktárgyat kell tanulmányoznia.

Szaktárgyai mellett az egyetem, illetve a tanárképző keretei között tanulnia kell magyar irodalom- és művelődéstörténetet, lélektant, logikát, etikát, filozófiatörténetet, neveléstant, gyakorlati módszertant, iskolai szervezettant és ezek történetét. Az előírt négyéves tanulmány után egyéves gyakorlatot kellett teljesíteni valamelyik nyilvános középiskolában, amely intézménynek kapcsolata volt a tanárképzővel. A középiskolai tanárvizsgáló bizottság előtt szaktárgyaiból, azok tanításának módszertanából, egy idegen nyelvből és a kötelező tárgyakból kellett vizsgát tennie. A tanári vizsga tehát három fokból állt: alapvizsga, szakvizsga, pedagógia vizsga. A vizsgák írásbeliek és szóbeliek voltak. Az alapvizsgát a negyedik egyetemi és az első tanárképző intézeti félév után tehették le magyar irodalomból, a jelölt szaktárgyaiból, modern nyelvből és latin szövegek fordításából a történelem szakosok. A szakvizsga a nyolcadik egyetemi félév után volt esedékes. A pedagógiai vizsgát a gyakorlóév végén tették le filozófiából és pedagógiából.

Tehát a törvény részletes értelmezése szerint az 1924. évi törvény II. fejezete a középiskolai tanárok képesítéséről rendelkezvén megállapította, hogy a középiskolai tanárokat állami vizsgálóbizottságok képesítik, amelyek a magyar tudományegyetemek székhelyén működnek. A középiskolai tanárvizsgáló bizottságok elnökét, alelnökét (illetőleg alelnökeit) és tagjait a vallás- és közoktatásügyi miniszter nevezi ki. A vizsgálóbizottságok elnöke és alelnöke (illetőleg alelnökei) tudományegyetemi nyilvános rendes tanárok, tagjai lehetnek a bizottságnak a közoktatás terén, különösen a középiskolákban működő tudósok is, akik nem tartoznak valamely tudományegyetem kötelékébe. A törvény 13. §-a részletesen taglalta, milyen követelményeket kellett teljesíteni azoknak, akik középiskolai tanári képesítést kívántak szerezni. Először köteles volt a gimnáziumi, reálgimnáziumi, illetőleg reáliskolai sikeres érettségi vizsgálat után valamelyik magyar tudományegyetem bölcsész-, nyelv-, történet-tudományi, mennyiségtan-természettudományi karán, mint rendes hallgató, és az egyetem mellett fennálló tanárképző intézet tagja, a szabályszerű négyéves képzést elvégezni és legalább két középiskolai szaktárgyat tanulmányozni. A vizsgálatok fokozatait, a szaktárgyak csoportosítását, valamint az ismeretek megkövetelhető mértékét a vizsgálóbizottság tagjai állapították meg.

A törvényjavaslat tárgyalásakor, 1924 novemberében, Klebelsberg Kunó kiemelte a törvény két rendelkezését: a tanárjelöltek számára a tanárképző intézeti tagság és a gyakorlati év kötelezővé tételét. Ennek a két fontos mozzanatnak, valamint a tanárjelöltek tanulmányai adminisztratív ellenőrzésének köszönhetően 1924-től javult a tanulási fegyelem. Az 1924. évi törvény a középiskolai tanárképzés terén mutatott előrehaladást, kiszélesítve a tanárképző intézetek oktatási tevékenységét. Az 1924. évi, a középiskolai tanárok képzéséről és képesítéséről szóló törvénycikkben megszilárdították a tanárképző intézetek önálló jogállását (PUKÁNSZKY 1989, 1047). A törvénycikk értelmében az elméleti tanárképzés elsősorban a tudományegyetemek bölcsészeti karának feladata, de ezt a feladatát nem végezheti korlátlan szabadsággal, mert „a vallás- és közoktatásügyi miniszter felügyelete alatt tartozik gondoskodni arról, hogy a bölcsészhallgató négyévi egyetemi tanfolyamának tartama alatt szaktudományának minden ágazatával kellő sorrendben megismerkedhessék” (ÁGOSTON 1997, 140). A bölcsészkar e munkáját egészítette ki az önállóan működő tanárképző intézet. A tanárképző intézetek elnökeit és a tanári testületéből alakított igazgatótanácsait meghatározott időtartamra közvetlenül a miniszter nevezte ki.

Az egyetemek mellett működő, és közvetlenül a miniszternek és nem az egyetemi hatóságoknak alárendelt tanárvizsgáló bizottság és a szintén az egyetem mellé szervezett, és közvetlenül a minisztérium alá tartozó tanárképző intézet jól kifejezi azt az ellentmondást, amely a szakképzés feladatát, a tudományos kutatás eredményeinek gyakorlati alkalmazását magához még mindig méltatlannak tartó, csak szavakban elismerő egyetemi szellem továbbélése és a kor követelte szakképző funkciója között feszült (ÁGOSTON 1997, 147). Az intézetek pótolták a bölcsészkar oktatás hiányait, és az egyéves iskolai gyakorlat is szervezettebbé vált, viszont hatékonyságát, eredményességét korlátozta az a körülmény, hogy a vidéki városokban, például Debrecenben, 1936-ban került sor a gyakorló gimnázium létrehozására két osztállyal. Az 1924. évi törvény alapján kiadott 1927. évi tanár-vizsgálati szabályzat megerősítette, hogy a középiskolában rendes tanárként csak olyan egyének alkalmazhatók, akik az 1924. évi XXVII. törvénycikkben előírt vizsgálat alapján tanári képesítést kaptak.

A tanárképesítő vizsgákat három fokozatban lehetett letenni: a negyedik egyetemi és a vele párhuzamos tanárképző intézeti félév végén tehető le az alapvizsgálat, amely a korábbi szabályzatoknak megfelelően a szaktárgyi vizsgákon kívül minden, nem magyar szakos tanárjelölttől vizsgát követelt magyar irodalomból és művelődéstörténetből. Az alapvizsgálat után újabb tanárképző intézeti félév után lehetett jelentkezni szakvizsgálatra, amelynek előfeltétele volt a szakdolgozat mindkét tárgyból. A szakvizsgálat sikeres letétele után két gyakorlóiskolai és tanárképző intézeti félév végén volt a befejező pedagógiai vizsgálat, amely a filozófia vizsgát is magában foglalta. Tehát az 1924. évi XXVII. törvénycikk megteremtette a tanárképzés működési kereteinek lehetőségét, és magas szakmai színvonalat biztosított. Természetesen a törvény a konkrét intézményekben saját szervezeti és működési szabályzatok szerint lépett érvénybe.

A továbbiakban a Debreceni Magyar Királyi Középiskolai Tanárképző Intézet Gyakorló Gimnáziuma Szabályzatát a középiskolai tanárjelöltek gyakorlati képzéséről (továbbiakban Szabályzat) tanulmányozva mutatjuk be a theoretikumok szerepét.

A THEORETIKUMOK HELYE, SZEREPE A GYAKORLAT SORÁN

A Szabályzat 39 paragrafusban rögzítette a gyakorlógimnázium életének szabályait és tartalmi munkájának elméleti alapvetéseit. A Szabályzat¹ elemzése során a középiskolai tanárjelöltek gyakorlati képzése rendjét ismerhetjük meg.

A gyakorlóiskola pedagógiai kultúrájának sajátos eszköze volt, hogy a jelöltek az óra-megfigyeléseken, tanításon túl theoretikumokon vettek részt, amelyek elméleti értekezletek voltak a gimnáziumban folyó gyakorlati pedagógiáról.

A theoretikumok célja az iskolában élő elvszerű pedagógiai gyakorlat tanulmányozása volt, összekapcsolva ezt a szakirodalommal. A jelöltek heti két órában az igazgató, illetőleg a pedagógiai vezető (ma azt mondanánk mentor vagy szakvezető) irányítása mellett együttesen vettek részt az elméleti értekezleteken, melyeken az iskolában követett elvszerű gyakorlat elméleti megokolásáról volt szó. Bevezették a jelölteket a középiskola sajátos feladataihoz alkalmazott pedagógiába és annak irodalmába. A theoretikumok nem általános és rendszeres pedagógiát és didaktikát adtak. Olyan kérdéseket tárgyaltak, amelyek a nevelés és oktatás középiskolai gyakorlatával voltak szorosabb összefüggésben.

Az előadásokat a vezető tanárok tartották a következő témakörökben: a tanár és tanuló viszonya, a didaktikai technika, az oktatás lélektani feltételei, a figyelem, megértés és megtartás pszichológiájának pedagógiai vonatkozásai, az oktatás fokozatossága, a tanterv kérdése, a tanterv elméleti követelményei, az ifjúság és az ifjúsági mozgalmak tanulmányozásának fontossága, az iskolaszervezet, az 1883. évi törvényalkotás történeti előzményei és jelentősége. Továbbá az 1924. évi XI., XXVII. és az 1926. évi XXIV. törvények tanulmányozása, az alaptörvények tanulmányozása a Rendtartással és az Érettségi Vizsgálattal kiegészítve, a tanár jogi helyzete, a tanári hivatás és a tanári etika és a tanár további önképzése. A jelöltek tanulmányaikról dolgozatokban adtak számot. Az iskola pedagógiai kultúrájának megalapozásában és érvényesítésében meghatározó szerepe volt az igazgatónak, Jausz Bélának, aki nagy ambíciókkal kezdte munkáját (BAJKÓ 1976). Legfőbb feladatának a „humánus nevelői és tanulói közösség kialakítását” tekintette.

A gyakorlóiskola pedagógiája a folyton haladó pedagógiai gondolkodás szolgálatában állt, melynek alapjai Kármán Mór munkáiban fogalmazódtak meg. Herbart pedagógiáját a sok ellentmondás ellenére sem mellőzték, viszont termékenyítően hatottak Dilthey, Gaudig, Litt, Kerschensteiner, Spranger gondolatai a tanárookra. A Szabályzat 24.§-a rögzíti azokat az elveket, amelyeket érvényesítve dolgoztak a gyakorlógimnáziumban, és amelyek a kortárs reformpedagógia említett szerzőinek ismeretében fogalmazódtak meg. Az 1880-as években megjelenő új pedagógiai szemlélet, a gyermekközpontú pedagógia alapján, a századelőn kibontakozott egy időtálló értékeket felvonultató elméleti irányzat, a reformpedagógia, melynek legfontosabb alapelveit a gyakorlógimnázium sajátjának tekintette és a theoretikusok megnevezésével érvelt is mellettük. Melyek voltak ezek az elvek, amelyek áthatották a gyakorló nevelőmunkáját?

¹ Szabályzat a középiskolai tanárjelöltek gyakorlati képzéséről

A GYAKORLÓGIMNÁZIUM NEVELÉSI ELVEI

Alapelvként fogalmazódott meg a *szocialitás* elve, mely szerint az iskola közösségben nevel a közösség számára. Minden nevelő aktus a tanuló fejlődő személyiségének egész alkatához igazodik, tehát a tanítás a növendék értelmében, érzelmeiben és akarati hajlandóságai-ban is befolyásolja.

A *totalitás* elvének meghatározása az élmény teljességének megfogalmazásával történt.

A tanuló lelkialkatának megfelelő módon közvetített tananyag által érvényesült az a megközelítés, mely szerint a pedagógia műveltségtudomány, tükrözve Kármán Mór nézeteit, aki 1872-ben hozta létre Pesten a Tanárképző Intézetet és a gyakorló főgimnáziumot. Ő honosította meg a theoretikumokat, ami részben előadás, részben szeminárium, viszont a gyakorló tanítás tapasztalataihoz, problémáihoz kapcsolódott. Kármán Mór szerint a műveltség nemzeti lehet, de nem kirekesztő, hanem szervesen kapcsolódva értelmezhető az egyetemes műveltséghez (KÁRMÁN 1895). Ezt nevezi a Szabályzat az *aktualitás* elvének. A *tekintély* elvét az értékek iránti tiszteletre való nevelésben fogalmazták meg a Szabályzat szerkesztői. Nevezetesen a rend, az állam, a haza és a társadalom iránti tiszteletre nevelés – Kerschensteiner nézeteit tükrözve – a hasznos állampolgár nevelését jelentette a munka által. A tanulók nevelésében fontos szerepet tulajdonítottak a *szabadság* elve érvényesítésének, mely szerint a tanulót korán át kell engedni önrendelkezésének. Azért tekintették fontosnak Spranger nyomán, ezen elv érvényesülését, mert csak ez vezet önismeretre és önszabályozásra. Spranger elméletének azt a tételét, mely szerint a megértés nem más, mint az egyén belső, lelki életében érvényesülő értékösszefüggések megvalósulása, használták fel a Szabályzatban a nevelési folyamat céljának meghatározásához. Rögzítették, hogy a nevelés ideáltípusokkal lehetséges, melynek elérésére törekszik a tanár: az elméleti, ökonomikus, szociális, politikai, esztétikai, vallási típus. Spranger az európai kultúra humanisztikus értékei közül kettőt hangsúlyoz, melyre a nevelőmunkában figyelni kell: az egyéniség tisztelete és az egyetemesség igényével való gondolkodtatás. A szabad öntevékenység Kerschensteiner által megfogalmazott tétele ismerhető fel az iskolai munkáltatás hangsúlyozásakor. Minden munka, amit a tanuló szabad öntevékenységére bízhattak, segítette a tanulókat a célok kitűzésében és az eredményekben a gondos önvizsgálathoz.

Az *aktivitás* elvét hangsúlyozandó a munkaiskola reformpedagógiai irányzata másik képviselőjének, Gaudignak a gondolatai jól kiegészítik Kerschensteiner elméletét. Gaudig a szellemi öntevékenységet hangsúlyozó munkaiskolájában a növendék a nevelő indirekt vezetése alatt bontakozik ki főleg a művészetek terén. Kritikai gondolkodásra készíti a diákokat, akik a műveltség iránt folyamatos érdeklődést mutatnak, így alakítva ki az önművelés igényét. Az *egyénség* elvének érvényesítését Litt személyiségpedagógiai rendszerének megfelelően alkalmazták, ami a növendék szellemi világba való bevezetését jelentette. A formális mellett a *materiális* elvet is hangsúlyozza a Szabályzat Dilthey elmélete szerint, a neveléstudomány által a gondolatok a tetteket szolgálják. Tehát a tanulók biztos ismeretekkel való ellátása, a bevézés iskolai formáinak kialakítása, a tevékeny reprodukció, a változatos begyakorlás és

az állandó összefoglalás képezik ennek a célszerű tevékenységnek az elemeit. Külön figyelemre méltó, hogy a Szabályzat tanúsága szerint a nevezett szerzők művei eredeti nyelven és magyarul is megtalálhatóak voltak a gyakorló könyvtárban.

A 26.§ csoportosítva sorolja föl a szakirodalmat: a gyakorlati tanárképzéshez szükséges irodalom, pedagógiai enciklopédiák, a pedagógia története, pedagógiai klasszikusok, pedagógiai rendszerek, elméletek és gyakorlati kézikönyvek, monográfiák, újabb pedagógiai irányzatokról szóló tájékoztató irodalmak. Módszertanok, magyar nyelv és irodalom tanításához korszerű gondolatokat és utasításokat tartalmazó munkák, latin és görög nyelv, modern nyelvek, történelem, földrajz, természetrajz és természettan, matematika, kultúrpolitika és iskolaszervezet, filozófia, a filozófia története, pszichológia, logika és ismeretelmélet, etika. A két háború közötti történelmünk időszakának legfontosabb pedagógiai tárgyú folyóiratai megtalálhatóak voltak a gimnáziumban: nevezetesen a *Magyar Pedagógia*, *Magyar középiskola*, *Középiskolai tanáregyesületi Közlöny*, *Magyar Művelődés*, *Néptanítók lapja*, *Nemzetnevelés*, *Hivatalos Közlöny*.

Az általános szemlék és szakfolyóiratok is szép számban voltak elérhetőek: az *Akadémiai Értesítő*, *Budapesti Szemle*, *Atheneum*, *Irodalomtörténeti Közlemények*, *Minerva*, *Nyelvtudományi Közlemények*, *Magyar Nyelv*, *Egyetemes Filológiai Közlöny*, *Archeológiai Értesítő*, *Századok*, *Földrajzi Közlemények*, *Földtani Közlemények*, *Etnográfia*, *Természettudományi Közlöny*, *Állattani Közlemények*, *Botanikai Közlemények*, *Magyar Kémiai Folyóirat*, *Matematikai és Fizikai Lapok*, *Matematikai és természettudományi Értesítő*.

ÖSSZEGZÉS

A gyakorlógimnáziumnak intézményes berendezkedése és az egész gyakorlat a jelöltek személyiségének fejlesztése érdekében is állt, akik ráeszméltek arra, hogy a műveltség és a művelő munka csak egységben gondolható el, és az elvszerű vezetés, a kritikai légkör a kishitű jelöltet bátorította, az önhitteken fölkelte a metodikai bizonytalanságokat, a pedagógiai lelkiismeretet, és minden jelöltet öntudatoságra emelt. A Szabályzat 28.§-ában rögzíti, hogy az intézményeket nem a rendszabály, hanem az emberek adta szellem élteti. Mind a vezetőtanárok és a jelöltek is arra törekedtek, hogy a helyes nevelő lelkületet valósítsák meg.

Tehát nem kész tanárok végezték tanulmányaikat, hanem tanárjelöltek, akik saját lelkületükre támaszkodva vitték tovább a gyakorlóban elsajátított ismereteket és tapasztalatokat. A kész állapotot fikciónak tekintették a szellem világában, minden műveltségnek az élő, fejlődő gyarapodó, ösztönző ereje a legjellemzőbb vonása, a tanárnak pedig hivatásánál fogva kétszeresen is az. A gyakorlóiskola eleget tett rendeltetésének, ha a jelölt hivatása szeretetének és megbecsülésének érzésével távozott, és személyisége tökéletesítésének vágya hatotta át. Tisztában kellett lennie azzal, hogy a nevelés alkotó és nem másoló munka, akár az orvosi diagnózis és terápia mintájára számos egyéni eset megoldását jelentette úgy, hogy közben a tanár személyisége is tökéletesedett. A tehetetlenséget természetesen a gyakorlóiskola sem változtatta tehetséggé, de az átlagos képességet hivatása magas-

latára emelte, az ösztönszerűen tapogatózót pedig tudatosá nemesítette, előkészítvén a pedagógiai vizsgálatok letételére.

Vagyis a jelölt a gyakorlat után jelentkezhetett pedagógiai vizsgálatra. Az igazgató az értekezletek alkalmával megvizsgálta a jelölt egész évi tanítását, próbatanítását, a gyakorlati évben tanúsított minden irányú munkáját, majd a vezetőtanárokkal együtt megállapította, hogy a jelölt eleget tett-e kötelezettségeinek. Amennyiben a jelöltet „kiváló buzgósággal”, „buzgó”, „kiváló”, „jó”, illetve „megfelelő” minősítéssel látták el, úgy pedagógiai vizsgára bocsátották. Tehát a próbatanítások, bemutatóórák és a tanárok előadásai, valamint a theoretikumokon a jelöltek beszámolója a gyakorlógimnázium munkáját rajzolták ki. Azaz lehetőséget adtak a jelölteknek a tanítás gyakorlására, megbeszélések alkalmával az elvégzett munka elemzésére, továbbá előadások és a kor legfrissebb szakirodalmának olvasása és feldolgozása formájában tájékozottságuk növelésére.

IRODALOM

- ÁGOSTON György (1997): *Az egyetemi tanárképzés dilemmái az 1930-as években* (a tudományos képzés és szakképzés kérdései az 1936-os felsőoktatási kongresszuson). *Magyar Pedagógia*, 2. sz. 137–51.
- BAJKÓ Mátyás (1976): Jausz Béla élete és pedagógiája. In *Jausz Béla emlékkötet*. Debrecen.
- KÁRMÁN Mór (1895): *A tanárképzés és az egyetemi oktatás*. Budapest.
- PUKÁNSZKY Béla – NÉMETH András (1994): *Neveléstörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- PUKÁNSZKY Béla (1989): *A középiskolai tanárképzés 1924-es reformja Magyarországon*. *Pedagógiai Szemle*, 1045–055.
- A Debreceni Magyar Királyi Középiskolai Tanárképzőintézet Gyakorló Gimnáziumának Évkönyve az 1939–40-es évről*. (szerk.) Jausz Béla, Debrecen, 1940.
- Debreceni Tanárképző Intézet Gyakorló Gimnáziuma Iratai/ Iktatott iratok 1936–1944*. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár VIII. 52.
- Szabályzat a középiskolai tanárjelöltek gyakorlati képzéséről*. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár VIII. 9. d.
- Tanárkari jegyzőkönyvek 1936–1945*. HBML. 10 kötet.